

Steunpunt
Cultureel
Erfgoed
Noord-Holland

Cultuurlandschap in gemeentelijk beleid

Handreiking voor Noord-Hollandse gemeenten

December 2025

*Foto cover: de Oude Schoorlse Zeedijk met de Hondbossche vaart en links daarvan de Vereenigde Harger- en Pettemerpolder.
| Foto Anna Groentjes*

Inhoud

Inleiding	5
Rol van de gemeente	5
Doel van de handreiking	5
1. Het beleidskader: wat is al beschermd?	7
Sectorale bescherming van cultuurlandschap	7
Rijksbeleid	7
Beleid van de provincie Noord-Holland	7
Tabel 1. Beschermingsregimes voor cultuurlandschap in Noord-Holland	8
Tabel 2. Rijks- en provinciaal beleid voor het cultuurlandschap	14
2. Gemeentelijke rol voor cultuurlandschap	17
Cultuurlandschap onder de Omgevingswet	17
De noodzaak van borging van cultuurlandschap in gemeentelijk beleid	17
3. Borging van cultuurlandschap in gemeentelijk beleid	19
Stappenplan voor borging van cultuurlandschap	19
Stap 1. Landschap inventariseren	19
Stap 2. Waarderen	19
Stap 3. Waarden verankeren	20
Stap 4. Gebiedsgericht en integraal werken	20
1. Gebiedsbiografie of landschapsbiografie	21
2. Cultuurhistorische waardenkaart of cultuurhistorische elementenkaart	22
3. Landschapsplan of landschapsontwikkelingsplan	23
Tabel 3. Gemeentelijke gereedschapskist voor het verankeren van cultuurlandschap in beleid	24
4. Beschermd Landschap in gemeentelijk beleid	28
Beschermd Landschap in het omgevingsplan	28
Omgevingsplan zonder regels voor het Beschermd Landschap	28
5. Conclusie	29
Colofon	30

Het voorland, de dijk met het lint van Schellinkhout, de historische verkavelingsrichting van het achterland en de openheid van de polder vormen een samenhangende geheel. Het landschap is drager van de lokale en regionale identiteit en vraagt om zorgvuldige borging in gemeentelijk beleid bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. | Foto André Russcher

Inleiding

Het Nederlandse landschap heeft zowel een fysieke waarde (als de ruimte waarin we leven, werken en recreëren) als een rijke cultuurhistorische waarde. Dijken, verkavelingspatronen, polders, houtwallen, oude infrastructuur en nederzettingen vertellen samen het verhaal van onze ruimtelijke ontwikkeling en identiteit. We waarderen dit landschap, maar tegelijkertijd staat het onder druk. Verstedelijking, energietransitie, klimaatadaptatie, mobiliteit en landbouwtransitie vragen ruimte. Die ruimtedruk maakt het noodzakelijk om bewuster en zorgvuldiger om te gaan met landschappelijke waarden, op een integrale manier.

Rol van de gemeente

Gemeenten spelen een cruciale rol in de omgang met het landschap. Onder de Omgevingswet hebben gemeenten de verantwoordelijkheid om de kwaliteit van de fysieke leefomgeving te waarborgen en richting te geven aan ruimtelijke ontwikkelingen. Dit betekent niet alleen beschermen wat waardevol is, maar ook slim anticiperen op transities en sturen op behoud én ontwikkeling van landschappelijke identiteit. Dat vraagt om een goed begrip van het landschap, om heldere keuzes in beleid en om praktische handvatten voor uitvoering.

In de praktijk is dit lastig en krijgt landschap niet altijd een vanzelfsprekende plek in beleid. Ook een integrale benadering van landschappelijke structuren (groot en vaak gemeentegrens-overschrijdend) maakt kwaliteitsborging geen eenvoudige opgave. Bovendien is lang niet altijd duidelijk welke landschappelijke waarden al beschermd zijn, wat een gemeente moet regelen omtrent het landschap, hoe ze kan voorkomen dat waardevolle structuren (ongemerkt) verdwijnen en welke beleidsinstrumenten er zijn om landschapskwaliteit te sturen.

Doel van de handreiking

Deze handreiking is bedoeld voor gemeentelijke beleidsmedewerkers die werken op het snijvlak van ruimtelijke ordening, erfgoed, landschap, cultuurhistorie en duurzaamheid. We leggen uit wat momenteel al wel en niet beschermd is en hoe landschapswaarden verankerd kunnen worden in visies, plannen en regels.

Met deze handreiking wil het Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland bijdragen aan een toekomstgericht landschapsbeleid dat wortelt in de geschiedenis. Want een mooi landschap is essentieel voor onze identiteit, net als voor klimaatbestendigheid, biodiversiteit en leefbaarheid.

Natuurgebieden kunnen ook cultuurhistorische waarden hebben, zoals dit Natura 2000-gebied Abtskolk en De Putten bij Petten. Natuurgebieden en Beschermd Landschap grenzen vaak aan elkaar. De Hondsbossche Zeewering op de achtergrond maakt deel uit van Beschermd Landschap Kennemerland. | Foto Anna Groentjes

1. Het beleidskader: wat is al beschermd?

Dit hoofdstuk geeft een overzicht van het beleid van Rijk, provincie en gemeenten voor het cultuurlandschap. Het biedt inzicht in wat al beschermd is en welke regels voor gemeenten gelden. Zo'n overzicht maakt duidelijk waar juridische kaders al bestaan, waar beleidsvrijheid ligt en waar aanvullende gemeentelijke borging nodig is.

Sectorale bescherming van cultuurlandschap

Cultuurlandschap wordt vanuit verschillende sectoren beschermd:

- Natuurbeleid: zoals via Natura 2000, Natuurnetwerk Nederland
- Erfgoedbeleid: via monumenten en beschermde dorps- en stadsgezichten
- Ruimtelijk beleid: zoals Beschermd Landschap. In de Omgevingswet is landschapskwaliteit een belang in de integrale afweging van de fysieke leefomgeving.

Elke beleidssector kent eigen beschermingsregimes. [Tabel 1](#) geeft een overzicht van de beschermingsregimes die gelden voor het Noord-Hollandse cultuurlandschap.

Rijksbeleid

Het Rijk verplicht overheden via de Omgevingswet om rekening te houden met de omgevingswaarden van de fysieke leefomgeving, waaronder in ieder geval ook landschap en cultureel erfgoed worden gerekend.¹ Aan de hand van regels moeten landschappelijke waarden beschermd worden en cultureel erfgoed (waaronder cultuurlandschap) behouden blijven.

Het Rijk werkt aan het programma Nationale Omgevingsvisie Extra (Novex), het programma Mooi

Nederland en de Nota Ruimte. Over het algemeen ziet het Rijk het landschap als waardevol nationaal bezit – en streeft bescherming en ontwikkeling na van karakteristieke landschappen die werelderfgoed zijn en/of waar veel ruimtelijke ontwikkelingen samenkomen. Gemeenten zijn verplicht om zorg te dragen voor dat landschap, maar het is nog niet duidelijk wat dat precies betekent en hoe dat zou moeten.

Beleid van de provincie Noord-Holland

Vanuit de provincie Noord-Holland geldt juridische bescherming van provinciale monumenten (zoals landschappelijke structuren als de Westfriese Omringdijk) en van de Beschermd Landschappen (BL). In de provinciale Omgevingsverordening zijn instructieregels voor gemeenten opgenomen voor ruimtelijke ontwikkelingen die de provinciale monumenten en kernkwaliteiten van het landschap kunnen aantasten.

De Leidraad Landschap en Cultuurhistorie van de provincie is een 'richtinggevend document'. Zo moet bij een nieuwe ruimtelijke ontwikkeling in het landelijk gebied rekening gehouden worden met de onder de ensembles en structuren beschreven 'ambities' en 'ontwikkelprijncipes'. Hiervan kan, mits goed gemotiveerd, worden afgeweken. Er zijn bij de ambities en ontwikkelprincipes ook 'kansen' opgenomen – die zijn bedoeld ter inspiratie, en dienen te worden betrokken bij het ontwerp. De ontstaansgeschiedenis en de beschrijving van de drie belangrijkste provinciale kernwaarden (landschappelijke karakteristiek, openheid, ruimtebeleving) dienen ter inspiratie te worden betrokken in de uitwerking van de plannen.

Lees meer over rijks- en provinciaal beleid voor het cultuurlandschap in [tabel 2](#).

¹ De Omgevingswet bevat geen definitie van de fysieke leefomgeving, benoemt er wel aspecten van – zoals landschap en cultureel erfgoed (artikel 1.2 lid 2). Het Rijk bepaalt dat gemeenten regels moeten stellen over activiteiten die raken aan cultureel erfgoed, werelderfgoed, Natura 2000-gebieden, houtopstanden en landinrichting (artikel 4.3). Het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bbl, artikel 5.130) bepaalt dat gemeenten in hun omgevingsplan rekening moeten houden met cultureel erfgoed: beschermde monumenten, beschermde stads- en dorpsgezichten, archeologische monumenten, cultuurlandschap, en immaterieel cultureel erfgoed op een specifieke plek.

Tabel 1. Beschermingsregimes voor cultuurlandschap in Noord-Holland

Beleid	Schaalniveau	Doel en Kenmerken	Betekenis voor landschap en cultuurhistorie
Unesco-werelderfgoed	Wereld	Locaties waarvan het behoud internationaal als prioriteit wordt gezien. De gebieden worden 'erfgoederen van uitzonderlijke universele waarde' (EUIW) genoemd.	De cultuurhistorische waarden van de Waddenzee, de Hollandse Waterlinies, de Beemster en de Amsterdamse grachtengordel zijn in zekere mate beschermd, omdat de kernkwaliteiten niet mogen worden aangetast. Die kernkwaliteiten hebben betrekking op het gebouwde erfgoed, stedenbouw en het landschap. Alleen bij de Waddenzee staan natuurlijke factoren centraal.
Natura 2000	Europa	Europees netwerk van beschermde natuurgebieden, gericht op bescherming van specifieke, internationaal bedreigde soorten (flora en fauna) en habitattypen. De gebieden moeten voldoen aan een Europese Vogel- en/of Habitatrichtlijn.	Heeft vooral ecologische betekenis. Cultuurhistorie en landschap staan minder centraal, maar kunnen wel een koppeling hebben met de Vogel- en/of Habitatrichtlijn, zoals voor heidevelden, graslanden en veengebieden. Bescherming kan bijdragen aan het behoud van landschap en cultuurhistorie, maar de natuurwaarden gaan altijd voor.
Natuurnetwerk Nederland (NNN)	Nederland	Netwerk van bestaande en nieuwe natuurgebieden, bedoeld om natuurgebieden met elkaar te verbinden en de biodiversiteit te versterken. Omvat ook agrarisch gebied en grote wateren.	Net als de Natura 2000-gebieden liggen de NNN-gebieden in karakteristieke cultuurlandschappen, zoals veenweiden, heidevelden en duinen. Soms gaat beheer over het behoud van 'wezenlijke kenmerken en waarden' (wkw's) met een cultuurhistorisch verleden, zoals houtwallen, stinzenbeplanting, poelen en singels of behoud van agrarisch cultuurlandschap met natuurwaarden. Bij afwegingen gaan de natuurwaarden boven cultuurhistorische waarden.

Beschermingsstatus en wetgeving	Taak van de gemeente	Link naar handige documenten
<p>Internationale afspraken om het werelderfgoed in stand te houden. Het Rijk legt initiatiefnemers een zorgplicht op om schade aan het werelderfgoed te voorkomen, en siteholderders hebben informatieplicht. Gemeenten en provincie moeten ingrepen melden aan OCW en Unesco. De provinciale omgevingsverordening bevat planologische regels om te kernkwaliteiten te beschermen en te versterken.</p> <p>De siteholder van de Hollandse Waterlinies is provincie Noord-Holland (teamerfgoedencultuur@noord-holland.nl). De provincie kan het Kwaliteitsteam Hollandse Waterlinies inschakelen voor begeleiding van een initiatief, aanvullend op de gemeentelijke adviescommissie ruimtelijke kwaliteit. Siteholders voor de Beemster en de Amsterdamse grachtengordel zijn respectievelijk de gemeenten Purmerend en het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, en de gemeente Amsterdam.</p>	<p>Gemeenten zijn het bevoegd gezag voor handhaving en moeten in het omgevingsplan de kernkwaliteiten van de EUUW-gebieden borgen conform de provinciale omgevingsverordening (artikel 6.62). Voor zover een omgevingsplan betrekking heeft op het werkingsgebied van EUUW, moet het regels bevatten voor de instandhouding of versterking van de kernkwaliteiten van de werelderfgoederen. Gemeenten hebben een informatieplicht: als zij een ontwikkeling kennen die de bijzondere kwaliteiten ondrmijnen moeten zij dit melden aan OCW en de siteholder.</p>	<p>Een beknopte introductie voor provinciale en gemeentelijke beleidsmedewerkers</p> <p>In de provinciale omgevingsverordening zijn de kernkwaliteiten van de Unesco-werelderfgoederen opgenomen.</p> <p>Uitvoeringsprogramma en de gebiedsanalyses van de Hollandse Waterlinies</p>
<p>Strikt beschermd via Europese richtlijnen. De Wet Natuurbescherming is opgenomen in de Omgevingswet, maar de essentie van de bescherming is gelijk gebleven. Activiteiten die schade kunnen veroorzaken zijn sterk gereguleerd.</p>	<p>Gemeenten treden op als bevoegd gezag voor vergunningverlening. Voor ontwikkelingen in of nabij Natura 2000-gebieden is een vergunning nodig. Provincie en Rijk stellen beide beheerplannen op voor elk Natura 2000-gebied, meestal voor periodes van zes jaar. Gemeenten dienen hier rekening mee te houden in hun ruimtelijk beleid en besluiten.</p>	<p>Begrenzing van de gebieden en aanvullende informatie</p> <p>Beheerplannen van de gebieden en de instandhoudingsdoelen</p>
<p>Beschermd door afspraken tussen Rijk en provincies. Provincies zijn verantwoordelijk voor uitbreiding, begrenzing en bescherming van het NNN. Dit gaat via regels in de provinciale omgevingsverordening.</p>	<p>Gemeenten mogen in hun plannen geen ontwikkelingen toestaan die strijdig zijn met de instandhoudingsdoelen van het NNN. Bij plannen en initiatieven is afstemming met de provincie nodig.</p>	<p>Beschrijving van de kenmerken en waarden van NNN-gebieden en hun begrenzingen</p> <p>Aanvullende informatie over de laatste ontwikkelingen van het NNN</p>

Tabel 1. (vervolg) Beschermingsregimes voor cultuurlandschap in Noord-Holland

Beleid	Schaalniveau	Doel en Kenmerken	Betekenis voor landschap en cultuurhistorie
Nationale parken	Nederland	Behoud, beleefbaarheid en ontwikkeling van natuur, landschap en erfgoed. Met de Nationale Parken Nieuwe Stijl ligt de nadruk op brede gebiedsontwikkeling waarin natuur, cultuurhistorie, landschap, recreatie en economie samenkomen.	Noord-Holland heeft twee nationale parken: de Duinen van Texel en Zuid-Kennemerland. Beide parken zijn aangewezen vanwege hun landschappelijke, ecologische en cultuurhistorische waarden.
Rijksbeschermden complexen	Nederland	Het behoud van samenhang tussen meerdere rijksmonumenten als één cultuurhistorisch geheel. Een complex bestaat uit meerdere afzonderlijk beschermde rijksmonumenten met een onderlinge functionele en ruimtelijke relatie en een belangrijke cultuurhistorische waarde.	De complexen vertegenwoordigen nationale thema's in de geschiedenis, zoals zorg, religie, defensie, zijn vaak beeldbepalend in dorpen of steden en vertellen het samenhangende verhaal. De complexen hebben vaak een directe relatie met landschap. Zo zijn bijna alle buitenplaatsen en landgoederen in Noord-Holland met hun parken, tuinen, lanen en waterpartijen aangewezen als rijksbeschermd complex.
Rijksbeschermden stads- en dorpsgezichten	Nederland	Het beschermen van de historische ruimtelijke structuur en de samenhang van dorpen of steden. Het gebied als geheel is van cultuurhistorisch belang en bevat veelal rijks- en/of gemeentelijke monumenten. De bescherming is niet gericht op individuele panden.	Draagt sterk bij aan de identiteit van steden, dorpen en landschappen, de historische continuïteit van een plek, de esthetiek en ruimtelijke kwaliteit van de gebouwde omgeving. De relatie met het landschap is vaak indirect: zo beslaat het beschermd gezicht Marken het hele voormalige eiland met verkavelingspatronen, dijken en een deel van het Markermeer. In de bescherming van gezicht Elsrijk-West in Haarlem krijgt de groenstructuur sterk aandacht.
Rijksmonumenten	Nederland	Het behouden van objecten met nationale cultuurhistorische waarden, zoals gebouwen, bruggen, molens.	Het gaat om iconische herkenningspunten, het bewaren van zichtbare en onzichtbare sporen van cultuurhistorie en het versterken van de identiteit en aantrekkelijkheid van de omgeving. Rijksmonumenten staan vaak indirect in relatie met landschap. Zo hebben molens een sterke relatie met de openheid, het watersysteem en/of het agrarisch verleden, en hebben boerderijen een sterke relatie met de verkaveling. Ook begraafplaatsen, kasteelterreinen, archeologische waardevolle gebieden, parken of tuinen kunnen aangewezen zijn als rijksmonument.

Beschermingsstatus en wetgeving	Taak van de gemeente	Link naar handige documenten
<p>Geen juridische bescherming, maar beleidsmatige. Delen van de nationale parken kunnen wel bescherming genieten via Natura 2000, NNN, een erfgoedstatus of hebben een ruimtelijke bescherming via de Omgevingswet.</p>	<p>Beheer gaat via een gebiedspartnerschap van provincie, gemeente, terreinbeheerders, ondernemers en bewoners. Dat mondt uit in een gezamenlijke programmering en projecten. De provincie is het bevoegd gezag voor natuur, maar gemeenten hebben een uitvoerende en ruimtelijk sturende rol (borging in omgevingsvisie en -plan, vergunningverlening en handhaving).</p>	<p>Nationaal park Zuid-Kennemerland</p>
<p>Elk afzonderlijk onderdeel heeft rijksmonumentenstatus. Er is geen aparte wettelijke status voor het complete complex. De bescherming zit vooral in de coherente beoordeling van het geheel bij vergunningverlening.</p>	<p>De gemeente weegt bij plannen de integraliteit van het ensemble mee, zodat het complex als geheel behouden blijft, of anderzijds is de vergunningverlening gericht op het behoud van samenhang.</p>	<p>Kaart met alle complexen, kies Beschermd erfgoed > Rijk > Gebouwde/aangelegde rijksmonumenten</p>
<p>Rijksbeschermd gezichten worden aangewezen bij koninklijk besluit. Gemeenten beschermen de waarden van een rijksbeschermd gezicht via regels in het omgevingsplan.</p>	<p>Het Rijk (via de RCE) ziet toe op het aanwijzen en registreren. Gemeenten zijn verplicht om regels in hun omgevingsplan op te nemen ter bescherming van het karakter en zijn verantwoordelijk voor vergunningverlening. Wijzigingen in het uiterlijk of gebruik die invloed hebben op een rijksbeschermd gezicht zijn niet toegestaan. De gemeentelijke adviescommissie ruimtelijke kwaliteit en de regiomanager van de RCE (Jack Hoogeboom, j.hoogeboom@cultureelerfgoed.nl) kunnen adviseren.</p>	<p>Kaart met alle beschermde gezichten en bijbehorende aanwijzingsbesluiten en grenzen</p>
<p>Voor rijksmonumenten geldt een vergunningplicht voor ingrepen zoals sloop, verbouw, aanleg of (functie)wijziging.</p>	<p>Het Rijk (via de RCE) ziet toe op het aanwijzen en registreren. Gemeenten beslissen over de vergunningverlening met advies van de gemeentelijke adviescommissie ruimtelijke kwaliteit en de regiomanager van de RCE, in Noord-Holland noord is dat Lieke Droomers (L.droomers@cultureelerfgoed.nl) en in Noord-Holland zuid Maurits van Putten (m.van.putten@cultureelerfgoed.nl)</p>	<p>Rijksmonumentenregister Zie voor de omgang met archeologische monumenten dit artikel</p>

Tabel 1. (vervolg) Beschermingsregimes voor cultuurlandschap in Noord-Holland

Beleid	Schaalniveau	Doel en Kenmerken	Betekenis voor landschap en cultuurhistorie
Provinciale monumenten	Provincie Noord-Holland	Het behouden van cultuurhistorisch waardevolle objecten, structuren of gebieden die van bovenlokale betekenis zijn voor Noord-Holland.	Het gaat om gebouwen, objecten, structuren of terreinen, zoals stolpboerderijen, dijken of archeologische monumenten. Vaak waardevol vanwege hun ligging in of bijdrage aan het landschap, zoals in de polders of langs waterwegen.
Beschermde Landschap (BL, voorheen Bijzonder Provinciaal Landschap BPL)	Provincie Noord-Holland	Het behouden, beschermen en ontwikkelen van waardevolle, karakteristieke en kwetsbare landschappen in Noord-Holland met een bijzondere betekenis voor natuur, erfgoed, cultuurhistorie en beleving.	In Beschermde Landschappen mogen de kernkwaliteiten van de gebieden niet worden aangetast en is zorgvuldige landschappelijke inpassing vereist. De gebieden sluiten aan op NNN en Natura 2000-terreinen.
Aardkundig erfgoed	Provincie Noord-Holland	Aardkundig waardevolle gebieden die laten zien hoe Noord-Holland ontstaan is. De gebieden werden ook wel aardkundige monumenten genoemd.	De aardkundig waardevolle gebieden zijn zowel ondergrond als bovengronds van waarde voor landschap en cultuurhistorie. Zo beïnvloeden de strandwallen en stuwwallen het reliëf en de inrichting van onze leefomgeving.
Gemeentelijke monumenten	Gemeente	Beschermen en behouden van objecten met cultuurhistorische waarde die van lokaal of regionaal belang zijn.	De objecten of complexen zijn vaak onderdeel van het plaatselijke cultuurhistorische landschap. Ze omvatten onder meer gebouwen, tuinen, begraafplaatsen en Atlantikwallcomplexen.
Gemeentelijke beschermde stads- en dorpsgezichten	Gemeente	Het beschermen van de historische ruimtelijke structuur en samenhang van dorpen of steden.	Niet gericht op losse gebouwen of objecten, maar op het samenhangende historische karakter van een gebied: de stratenstructuur, verkaveling, bebouwing, open ruimte, groen etc.

Beschermingsstatus en wetgeving	Taak van de gemeente	Link naar handige documenten
Aangewezen door de provincie Noord-Holland, juridisch verankerd in de omgevingsverordening. Voor provinciale monumenten is het verboden om zonder vergunning het monument te slopen, te verstoren, te verplaatsen, te wijzigen, te herstellen of te gebruiken waardoor het wordt ontsierd of in gevaar gebracht.	De gemeente is het eerste aanspreekpunt voor de eigenaar, zij is verantwoordelijk voor borging in beleid, vergunningverlening, toezicht en handhaving en dient altijd contact op te nemen met de provincie voor afstemming en/of advies. Vroegtijdige afstemming is mogelijk, ook wanneer het geen complex plan of bijzondere situatie betreft. Dat kan met Cherlisa Bakker (erfgoed@noord-holland.nl).	Handreiking provinciale monumenten De Leidraad Landschap en Cultuurhistorie bevat waardevolle informatie over de context waarin de provinciale monumenten bestaan. De objectgerichte waardering van de monumenten is vastgelegd in de redengevende omschrijvingen.
Juridisch aangewezen gebieden in de provinciale omgevingsverordening, met specifieke regels die gelden voor ruimtelijke ontwikkelingen in deze gebieden. Bij ontwikkelingen waarvoor compensatie moet plaatsvinden, dient de initiatiefnemer een compensatieplan in bij de provincie.	Gemeenten zijn verplicht om de gebieden op te nemen bij planwijzigingen en regels op te nemen om te voorkomen dat de kernkwaliteiten worden aangetast. Daarnaast is de gemeente verantwoordelijk voor vergunningverlening, toezicht en handhaving. Gemeenten kunnen voor advies terecht bij RO-info@noord-holland.nl .	Gebiedsbeschrijvingen en kernkwaliteiten
Beschermd via regels voor het NNN en het Beschermd Landschap in de provinciale omgevingsverordening.	Gemeenten moeten deze regels verwerken in hun omgevingsplan en zijn verantwoordelijk voor de juiste toepassing ervan. Gemeenten zien toe op het behoud van aardkundige kwaliteiten bij ontwikkelingen.	Toelichting door provincie Noord-Holland
De objecten of complexen worden aangewezen door de gemeente. Voor gemeentelijke monumenten geldt een vergunningplicht voor ingrepen zoals sloop, verbouw of functiewijziging.	De gemeente kan een erfgoednota opstellen met ambities over aanwijzing van monumenten, vergunningplicht bij wijzigingen en eventuele subsidies. Gemeenten nemen in het omgevingsplan regels op ter bescherming van de monumenten.	Aanwijzing gemeentelijk monument
Wordt aangewezen door de gemeente via een erfgoednota of erfgoedverordening of als onderdeel van het omgevingsplan.	De gemeente kan een erfgoednota opstellen met daarin haar ambities voor beschermde gezichten. In het omgevingsplan staan de regels ter bescherming. Activiteiten binnen een beschermd gezicht kunnen vergunningplichtig zijn, zoals verbouwen, nieuwbouw of sloop. Naast aanwijzen, borging in beleid en vergunningverlening is de gemeente aanspreekpunt voor toezicht en handhaving.	Vormen van erfgoedbescherming in het omgevingsplan

Tabel 2. Rijks- en provinciaal beleid voor het cultuurlandschap

Beleid	Schaalniveau	Doel en Kenmerken	Betekenis voor landschap en cultuurhistorie
Nationale Omgevingsvisie (Novi)	Nederland	Betreft een langetermijnvisie op de toekomst en ontwikkeling van de leefomgeving in Nederland. Wordt vervangen door de Nota Ruimte.	Gericht op toekomstige ontwikkeling van het landelijk gebied. Drie principes: combineren boven enkelvoudig, afwenteling voorkomen en kenmerken en identiteit van het gebied staan centraal. Landschap en cultuurhistorie spelen dus mee bij keuzes in de leefomgeving.
Nationale Omgevingsvisie Extra (Novex)	Nederland	Bedoeld om de uitvoering van de Novi te versnellen, de ruimtelijke regierol van het Rijk te versterken, evenals de samenwerking met provincies en in gebieden.	De provincie maakt een ruimtelijke voorstel voor inzicht in de regionale kansen en knelpunten. Daarnaast zijn er Novex-gebieden (Groene Hart, Noordzeekanaalgebied en Schiphol) waar ontwikkelperspectieven en uitvoeringsprogramma's worden opgesteld. Tot slot geeft een regionale investeringsagenda richting aan de gezamenlijke investeringskeuzes. Landschap en cultuurhistorie kunnen een onderdeel zijn van deze perspectieven, programma's en agenda's.
Nota Ruimte	Nederland	Langetermijnvisie op de ruimtelijke inrichting van Nederland in 2030, 2050 en een doorkijk naar 2100.	Landschap en cultuurhistorie worden gezien als onderdeel van de fysieke leefomgeving en ruimtelijke opgave. De eigenheid van het landschap, cultuurhistorie en gebiedskarakter tellen als één van de drie leidende principes.
Mooi Nederland	Nederland	Ruimtelijke kwaliteit staat centraal bij het aanpakken van grote ruimtelijke opgaven, door ontwerpend onderzoek, handreikingen en gebiedsuitwerkingen.	Landschap en cultuurhistorie hebben een plek in de handreikingen en gebiedsuitwerkingen.
Leidraad landschap en Cultuurhistorie	Provincie Noord-Holland	Biedt handvatten voor landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteit bij ruimtelijke ontwikkeling.	De provincie is opgedeeld in 20 ensembles en 10 structuren. Met per ensemble/structuur een beschrijving, opsomming van kernwaarden, ambities en ontwikkelprincipes.
Omgevingsvisie NH2050	Provincie Noord-Holland	Strategische ruimtelijke koers tot 2050 met ambities, ontwikkelprincipes en een sturingsfilosofie.	Bepaalt ambities voor landschap, erfgoed en identiteit. Ruimtelijke ontwikkelingen worden gefaciliteerd onder voorwaarde van behoud en ontwikkeling van de ruimtelijke kwaliteit én het benoemen, behouden en versterken van de unieke kwaliteiten van landschappen en cultuurhistorie. Belangrijkste ontwikkelprincipe: ontwikkelingen en beheer passen bij de waarden, de karakteristiek en het draagvermogen van het landschap.
Omgevingsverordening NH2020	Provincie Noord-Holland	Juridisch kader voor bescherming en ontwikkeling van de leefomgeving. De verordening bevat regels voor de gehele fysieke leefomgeving van Noord-Holland.	Verankert kernkwaliteiten van landschap en erfgoed in wettelijke regels. Met werkingsgebieden voor specifieke gebieden zoals Unesco-sites, BL-gebieden en provinciale monumenten.
Beleidskader Erfgoed en Cultuur	Provincie Noord-Holland	Inhoudelijke prioriteiten voor erfgoed en culturele infrastructuur. Vertaling van de erfgoedambities uit de omgevingsvisie naar een uitvoeringsprogramma.	Programma voor behoud, benutting en toegankelijkheid van erfgoed, waaronder cultuurlandschap.

Beschermingsstatus en wetgeving	Taak van de gemeente	Link naar handige documenten
Zelfbindend voor het Rijk.	Rekening mee houden.	Novi
Beleidsmatig	Rekening mee houden. In de Novex-gebieden zijn gemeenten betrokken bij het opstellen van ontwikkelperspectief.	Ruimtelijk arrangement Noord-Holland Voorbeeld van het ontwikkelperspectief
Beleidsmatig	Rekening mee houden.	Concept Nota Ruimte
Beleidsprogramma, geen wetgeving	Meewerken aan gebiedsuitwerkingen als dat zich voordoet.	Mooi Nederland
Richtinggevend	Rekening houden met de ambities en kernkwaliteiten van de Leidraad. Bij afwijking is onderbouwing verplicht. Bij afwijkingen met grote impact kan de provincie de Adviescommissie Ruimtelijke Ontwikkeling (ARO) om advies vragen.	Leidraad landschap en Cultuurhistorie
Beleidsmatig (niet juridisch bindend)	Richtinggevend voor gemeentelijke visie-ontwikkeling. De provincie houdt hier toezicht op en kan bij tekortkomingen ingrijpen of adviseren via de ARO.	Omgevingsvisie NH2025
Juridisch bindend	Gemeenten moeten plannen toetsen aan regels. Onderbouwing verplicht bij afwijking.	Omgevingsverordening NH2020 Lokale wet- en regelgeving
Beleidsmatig (niet bindend)	Inspiratie en inhoudelijk kader voor lokale uitwerking.	Beleidskader Erfgoed en Cultuur

De wielen bij het Dijkgatbos herinneren aan de doorbraak van de IJsselmeerdijk en de overstroming van de Wieringermeerpolder. Als sporen in het landschap dragen zij verhalen die de lokale en regionale identiteit blijven bepalen. | Foto Anna Groentjes

2. Gemeentelijke rol voor cultuurlandschap

Gemeenten zijn hoofdverantwoordelijk voor de integrale afweging van ruimtelijke kwaliteit, inclusief landschap. Zij moeten in ieder geval de instructieregels van het Rijk en de provincie vertalen naar gemeentelijk beleid en regels, en kunnen daarnaast lokale ambities formuleren. Elke gemeente vertaalt dit op haar eigen manier. Zo kan het omgevingsplan beschermende bepalingen bevatten voor lintbebouwing, verkavelingsstructuren, groenstructuren, openheid en zichtlijnen. Dit hoofdstuk gaat over de verplichtingen onder de Omgevingswet en over de consequenties als niet aan die verplichtingen wordt voldaan.

Cultuurlandschap onder de Omgevingswet

Onder de Omgevingswet is het landschap een integraal onderdeel van de fysieke leefomgeving. Met het oog op het landschap hebben de gemeenten de volgende beleidsverplichtingen:

- De omgevingsvisie dient in te gaan op de fysieke leefomgeving met een beschrijving van de kwaliteiten en ambities voor landschap, cultureel erfgoed en werelderfgoed.
- Het omgevingsplan moet regels bevatten over de toelaatbaarheid van functies en activiteiten en bescherming bieden aan waardevolle landschappelijke elementen, structuren en gebieden. Het omgevingsplan bevat concrete regels om aantasting te voorkomen van:
 - werelderfgoed
 - cultureel erfgoed
 - Beschermd Landschappen (BL)
 - natuurgebieden (Natuurnetwerk Nederland (NNN) en Natura 2000)
- Participatie: gemeenten zijn verplicht aan te geven hoe belanghebbenden (bewoners, agrariërs en erfgoedorganisaties) betrokken zijn bij keuzes over landschap.

De noodzaak van borging van cultuurlandschap in gemeentelijk beleid

Krijgen landschappelijke waarden geen plek in gemeentelijk beleid, dan heeft dat verschillende consequenties. Denk aan:

- Mogelijke strijdigheid met hogere regelgeving. Als provinciale instructieregels niet worden verankerd in gemeentelijk beleid kan dat leiden tot zienswijzen en bezwaarprocedures. Vertraging, juridische kwetsbaarheid en extra werk kunnen het gevolg zijn.

- Beperkte sturingsruimte. Zonder duidelijke kaders in het omgevingsplan kan de gemeente niet afdwingen dat bij ruimtelijke ontwikkelingen rekening wordt gehouden met landschappelijke kwaliteiten. Ongewenste ontwikkelingen kunnen in dat geval juridisch niet worden geweigerd, want zonder toetsingsgrond is achteraf bijsturen praktisch onmogelijk. Het ontbreken van borging betekent daarom ook verlies aan regie over de ruimtelijke kwaliteit.
- Verlies van identiteit en omgevingskwaliteit. Cultuurlandschap bestaat uit structuren en patronen die een gebied herkenbaar maken. De unieke kenmerken van het gebied versnipperen of verdwijnen zelfs volledig als ze niet beschermd zijn. Daarmee verliest het landschap zijn samenhang (karakteristieken worden onherkenbaar), vervaagt het onderscheid tussen dorpen en regio's (verlies van authenticiteit), neemt de ruimtelijke kwaliteit af en verliezen inwoners contact met de omgeving en lokale geschiedenis. Zo'n verlies aan identiteit is moeilijk te herstellen.
- Gemiste kansen. Landschappelijke kwaliteiten trekken bezoekers en versterken de leefkwaliteit voor inwoners. Teloorgang van het cultuurlandschap kan leiden tot het mislopen van maatschappelijke en economische opbrengsten. Kansrijke routes, landschappelijke beleving en cultuurhistorisch attracties blijven onderontwikkeld, de koppeling met andere opgaven wordt minder effectief en lokale economieën missen groeipotentie.

In het volgende hoofdstuk meer over de instrumenten die een gemeente kan inzetten om cultuurlandschap te borgen in beleid.

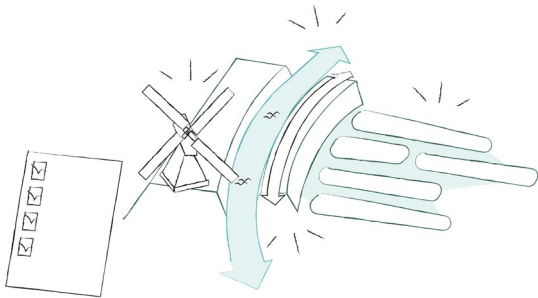
Gebiedsbiografieën, cultuurhistorische elementenkaarten of cultuurhistorische waardenkaarten, erfgoednota's en nota's omgevingskwaliteit maken landschappelijke en cultuurhistorische waarden zichtbaar. Ze dienen als kennisbasis om richting te geven aan beleid voor cultuurlandschap en ruimtelijke kwaliteit.

3. Borging van cultuurlandschap in gemeentelijk beleid

Aansluitend op rijks- en provinciaal beleid kiezen de meeste gemeenten voor aanvullend beleid voor cultuurlandschap – analoog aan dat voor gebouwd erfgoed, waar bijvoorbeeld karakteristieke gebouwen zijn aangewezen als gemeentelijk monument. Dit hoofdstuk zet uiteen hoe gemeenten een cultuurlandschap, maar ook waardevolle landschappelijke kwaliteiten zoals groen- of waterstructuren, openheid en reliëf, kunnen borgen in beleid.

Stappenplan voor borging van cultuurlandschap

Voor het borgen van landschappelijk waardevolle gebieden, structuren en/of elementen in hun beleid, kunnen gemeenten de volgende vier stappen volgen:

Stap 1. Landschap inventariseren

Inventariseer de cultuurhistorisch waardevolle gebieden, structuren en elementen binnen de gemeente. Denk aan gebieden met historische verkaveling, dijken, wegen, houtwallen, singels, openheid of beslotenheid. Het ligt voor de hand om deze inventarisatie te combineren met archeologie en gebouwd erfgoed, vanwege de sterke onderlinge relaties. Zo houden bunkers verband met loopgraven en antitankgrachten, en hebben buitenplaatsen vaak een relatie met een trekvaart of strandwal.

Voor het maken van de inventarisatie zijn verschillende bronnen beschikbaar, denk aan erfgoedatlassen, maar ook cultuurhistorische waardenkaarten of GIS-data. Zie bijvoorbeeld de [kaartviewer van het Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland](#), de [kaartviewer van de provincie Noord-Holland](#) en de [Erfgoedatlas van de RCE](#).

Het resultaat van de inventarisatie en/of analyse kan een kaart zijn, zoals [de cultuurhistorische](#)

[elementenkaart van de gemeente Hollands Kroon](#).

Het kan ook een verhalend karakter hebben, zoals [de gebiedsbiografie van Den Helder](#), [de cultuurhistorische hoofdstructuur van Haarlem](#) of [de gebiedsbiografie Gooise Meren](#). De vorm is afhankelijk van het doel. Een kaart met in GIS nauwkeurig aangegeven elementen, structuren en/of gebieden is in ieder geval een must, want dan is zichtbaar wat een gemeente aan landschappelijke kwaliteiten heeft en waar deze liggen.

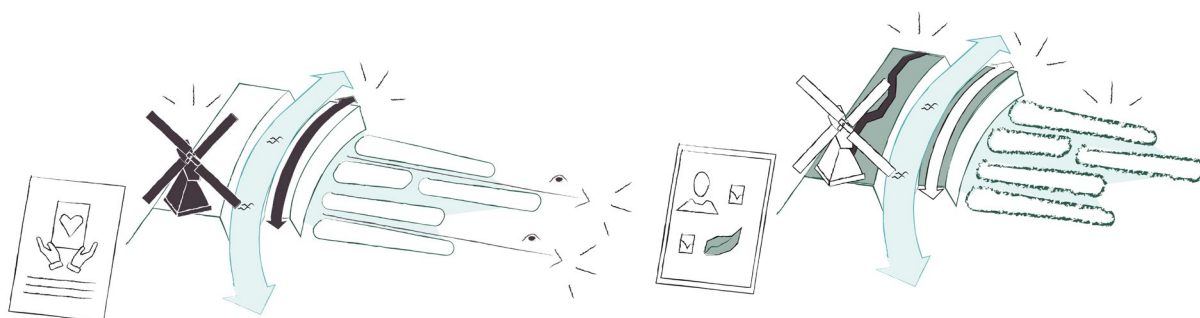
Stap 2. Waarderen

Na inventariseren volgt waarderen. Een veelgebruikte methode om cultuurhistorische elementen of structuren te waarderen, is via de criteria 'karakteristiek/uniciteit', 'zeldzaamheid', 'gaafheid', 'ouderdom' en 'ensemblewaarde'. De wetenschappelijke waardering, de ontwikkelingspotentie van de afzonderlijke elementen en structuren, en de waardering door bewoners kunnen allemaal invloed hebben op het politieke standpunt om cultuurhistorische waarden te verankeren in beleid.

Waarderen kan op verschillende schaalniveaus – zoals op object- of structuurniveau (welke sloten zijn cultuurhistorisch waardevol?) of op gebiedsniveau (welk gebieden hebben een cultuurhistorisch waardevol slotenpatroon?). De waardering wordt meestal uitgedrukt in 'gemiddeld', 'hoog' of 'zeer

hoog'. Samengevoegd op de waardenkaart wordt inzichtelijk waar cultuurhistorisch waardevolle gebieden, structuren of objecten liggen. Het is niet zo dat lager gewaardeerde gebieden minder waard zijn – ze kunnen een hoge recreatieve potentie hebben of kansen bieden om nieuwe kwaliteiten te ontwikkelen. Zo kunnen ook deze gebieden benut worden voor de realisatie van de provinciale ruimtelijke doelstelling om groen-blauwe structuren te versterken of om de waterkwaliteit te verbeteren.

Het resultaat van de waardering kan een cultuurhistorische waardenkaart zijn met waardering op structuurniveau, zie bijvoorbeeld [de cultuurhistorische waardering in de gemeente Wijk bij Duurstede](#) of een waardering op gebiedsniveau, zoals van [verkavelingsblokken in Súdwest-Fryslân](#) of algemene waardevolle gebieden zoals in [de provincie Noord-Brabant](#).

Stap 3. Waarden verankeren

Formuleer doelen voor de kwaliteiten van het cultuurlandschap die in stap 1 en stap 2 zijn geïnventariseerd en gewaardeerd. Denk aan doelen voor behoud en/of ontwikkeling, zoals behoud van het microreliëf of het versterken van de continuïteit van lanen.

Integreer deze doelen of landschappelijke uitgangspunten in de omgevingsvisie, het omgevingsplan en andere beleidsregels en toetsingskaders. Hoe? Daar lenen zich verschillende gemeentelijke beleidsinstrumenten voor, zie voor een overzicht [tabel 3](#).

Gemeenten kunnen landschapselementen aanwijzen als gemeentelijk monument, en cultuurhistorisch waardevolle gebieden als beschermd gezicht (of als beschermd cultuurlandschap met soortgelijke regels als die van beschermde stads- en dorpsgezichten). Ten slotte kunnen gemeenten gebiedsgericht beleid hanteren via een erfgoedvisie, nota omgevingskwaliteit of beeldkwaliteitsplan. Hierin staan vaak richtlijnen voor behoud en versterking van landschappelijke kwaliteiten.

Anders dan bij monumenten, waarbij een gemeente de initiatiefnemer om een aanvullende waardstelling kan vragen (als er bijvoorbeeld werkzaamheden in het interieur plaatsvinden), moet de overheid de kernkwaliteiten van een cultuurlandschap kenbaar maken. Dit kan bijvoorbeeld in een bijlage bij de regels of via de toelichting bij het omgevingsplan. Zo weten initiatiefnemers waarmee zij bij een aanvraag voor een activiteit rekening moeten houden en waaraan hun aanvraag wordt getoetst. Door middel van het opnemen van een vergunningplicht voor activiteiten die tot aantasting van de kernkwaliteiten kunnen leiden, houd je als gemeente grip. Hierbij is het wenselijk om een duidelijk toetsingskader (beoordelingsregels) op te nemen, zodat voor een initiatiefnemer vooraf zoveel mogelijk duidelijk is waar rekening mee moet worden gehouden.

Stap 4. Gebiedsgericht en integraal werken

Er wordt steeds vaker in gebiedsprocessen of met gebiedsprogramma's gewerkt. Dit zijn vaak meerjarige uitvoeringsplannen voor een specifiek gebied waarin meerdere opgaven, thema's en projecten samenkomen. We spreken dan van 'integrale gebiedsontwikkeling'. Landschap en cultuurhistorie zitten niet altijd 'aan tafel' bij deze gebiedsprocessen, ook zijn niet altijd de gemeentelijke ambities of doelen voor cultuurlandschap bij proces- of programmamanagers bekend.

Voor een brede bekendheid van (en breed draagvlak voor) de waarden van cultuurlandschap is het handig om bij de verankering in beleid kwaliteitsdoelen voor cultuurlandschap te koppelen aan opgaven die relateren aan:

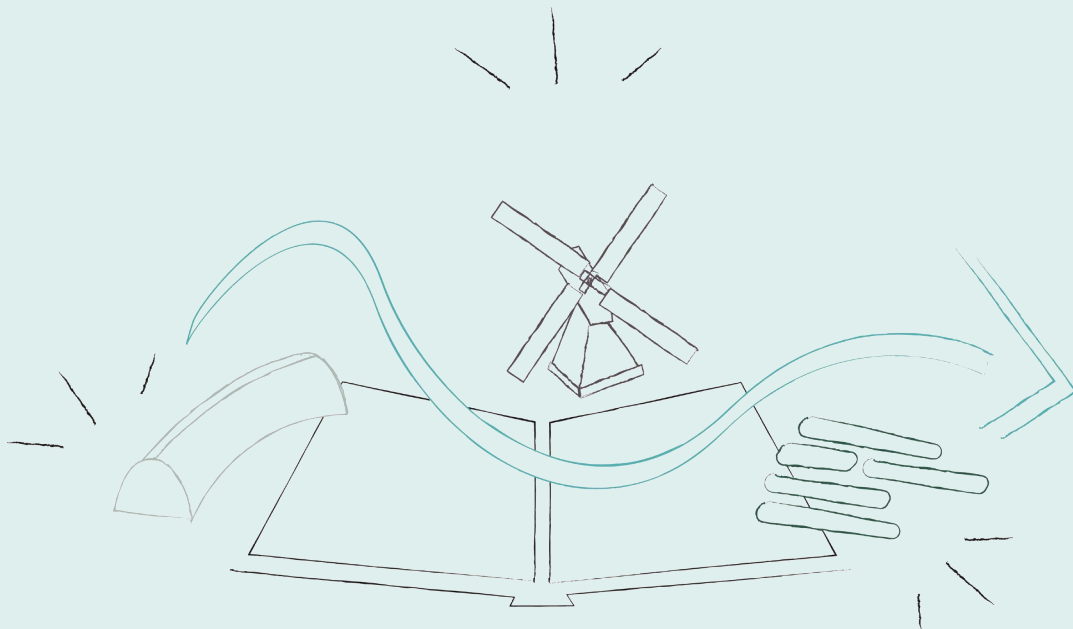
- Klimaatadaptatie (versterking groen-blauwe dooradering, zoals heggen, houtwallen en sloten)
- Biodiversiteit (natuurinclusief beleid)
- Energietransitie (landschappelijke inpassing van wind/zonne-energie)
- Wonen en erftransformatie
- Recreatie en toerisme (identiteit en beleving).

Gebiedsbiografie, cultuurhistorische waardenkaart, landschapsplan: wanneer kies je wat?

De kwaliteiten van een cultuurlandschap kunnen worden vastgelegd met verschillende instrumenten – afhankelijk van het doel. Hieronder drie veelvoorkomende: de gebiedsbiografie, een cultuurhistorische waardenkaart en een landschaps(ontwikkelings)plan.

Een gebiedsbiografie helpt bij het begrijpen en onderbouwen van verhaal en de kernkwaliteiten van het landschap. Een cultuurhistorische elementenkaart is de beste keuze om exact te weten welke elementen en structuren waar liggen en – in het geval van een waardenkaart – hoe waardevol ze zijn. Een landschapsplan of landschapsontwikkelingsplan is geschikt voor het vastleggen van een strategische visie op landschap en ruimtelijke kwaliteit, en van concrete ontwikkelrichtingen, ontwerpprincipes en maatregelen.

Kiezen tussen deze instrumenten is niet altijd nodig; het is ook mogelijk om elementen uit de verschillende instrumenten met elkaar in een document te combineren.

1. Gebiedsbiografie of landschapsbiografie

Een gebiedsbiografie of landschapsbiografie beschrijft op een systematische manier waarom een gebied eruitziet zoals het doet. Een biografie legt de ontstaansgeschiedenis, de structuren en het karakter van het cultuurlandschap vast. Het is daarmee een sterke inhoudelijke onderlegger voor beleidsvorming, waardering en bescherming. Een biografie kan helpen bij vragen als: wat zijn de dragende structuren die behouden moeten blijven? Welke historische ontwikkelingen verklaren de huidige ruimtelijke opbouw? Welke kansen zijn er om cultuurhistorie en identiteit te versterken?

Een biografie kan landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten borgen via:

- Een helder verhaal over de ontstaansgeschiedenis, de object, structuren en gebieden, en het karakter
- Geografische duiding van waardevolle elementen en samenhangende patronen
- Onderbouwing voor beleidskeuzes, kernkwaliteiten en ontwikkelprincipes
- Gebruik als kennisbasis voor omgevingsvisie, -plan en -programma's.

De geografische duiding (een GIS-kaart) of ontwikkelprincipes maken niet altijd deel uit van een gebiedsbiografie. De inhoud en vorm van de biografie hangen af van het beoogde doel van de opdrachtgever.

Hoe werkt een biografie in de praktijk? Stel, een gemeente heeft een oud zeekeilandschap met een kronkelende dijk, bolle akkers ('kadetjesland') en een historisch dorpslint op een kreekrug. De biografie kan dan beschrijven hoe de dijk een eeuwenoude kustlijn markeert, hoe de bolle akkers zijn ontstaan door generaties agrarisch gebruik en waarom de openheid essentieel is voor de leesbaarheid van het landschap. Daarmee kan de gemeente keuzes onderbouwen, zoals het vrijhouden van zichtlijnen naar de dijk of het zorgvuldig inrichten van nieuwe erven langs het lint. Zo biedt de biografie houvast bij het afwegen van ontwikkelingen en bij het versterken van ruimtelijke kwaliteit.

Een biografie werkt vaak richtinggevend: ze helpt om karakteristieken vast te leggen en hun waarde te benoemen, om te onderbouwen welke ontwerpprincipes of ontwikkelrichtingen passen bij het karakter van het gebied, door bijvoorbeeld historische structuren in te zetten bij strategische opgaven. De kracht van de biografie zit vooral in het begrijpen, duiden en onderbouwen van kwaliteiten, zodat beleidskeuzes robuuster, gebiedseigen en beter uitlegbaar worden.

2. Cultuurhistorische waardenkaart of cultuurhistorische elementenkaart

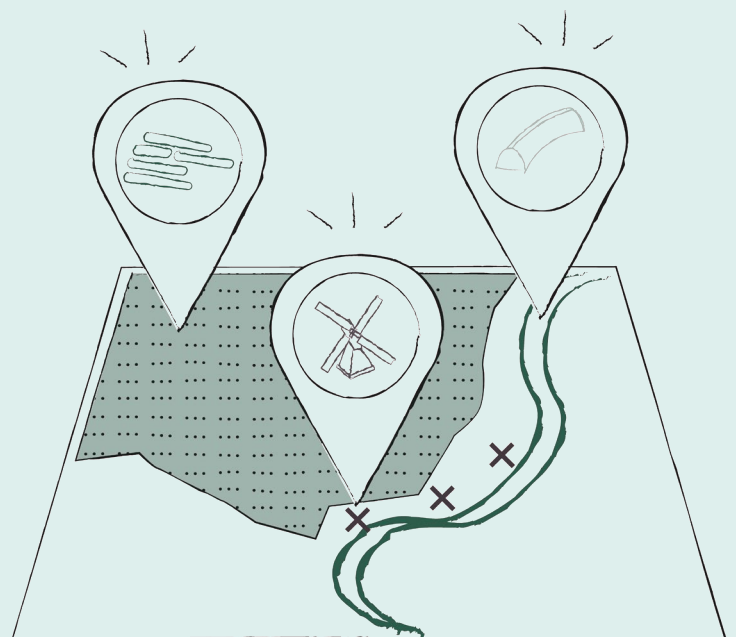
Een cultuurhistorische waardenkaart of cultuurhistorische elementenkaart maakt inzichtelijk welke cultuurhistorische structuren, objecten en gebieden binnen de gemeente aanwezig zijn en – bij van een waardenkaart – hoe die gewaardeerd worden. Waar een gebiedsbiografie of landschapsbiografie vooral het verhaal en de ontstaansgeschiedenis beschrijft, biedt een waardenkaart een nauwkeurig ruimtelijk overzicht van (waardevolle) elementen. Een combinatie van beide instrumenten is goed mogelijk – in sommige biografieën zijn 'cultuurhistorische elementenkaarten' opgenomen.

Op een elementenkaart staan structuren en elementen zoals dijken en linten nauwkeurig aangegeven. Op een waarderingskaart staat niet alleen wat er is, maar ook hoe belangrijk het is. Deze kaarten kunnen helpen bij vragen als: welke landschappelijke elementen en structuren liggen waar? Welke structuren moeten worden beschermd via het omgevingsplan? Waar liggen kansen om cultuurhistorie te verbinden met recreatie, wateropgaven of biodiversiteit?

De kaarten kunnen landschappelijke kwaliteiten borgen via:

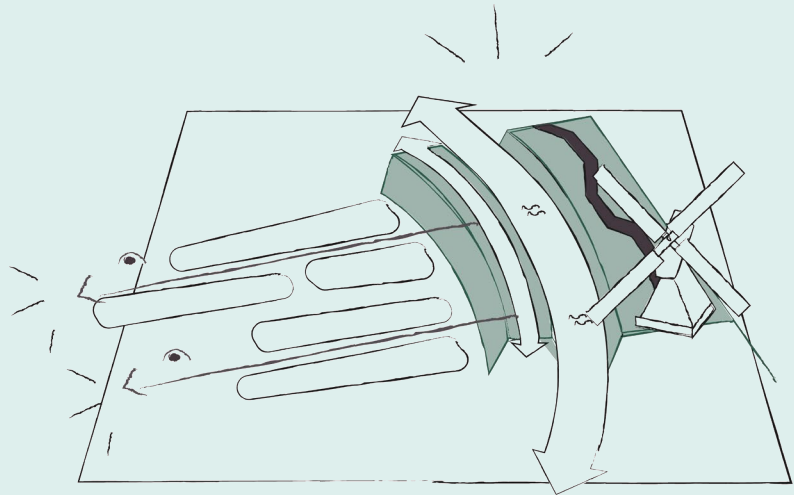
- Een gedetailleerde inventarisatie van elementen en structuren
- Een onderbouwde waardering die beleidskeuzes helpt prioriteren
- Duidelijke ruimtelijke begrenzing (GIS) die toepasbaar is in vergunningverlening
- Een praktische basis voor regels, toetsingskaders en ontwerpprincipes.

Hoe werkt dit in de praktijk? Stel, een gemeente heeft een fijnmazig slotenpatroon dat teruggaat tot de middeleeuwen, een aantal oude kades en enkele waardevolle stolpenstructuren. De elementenkaart en waarderingskaart leggen deze patronen exact vast. Als vervolgstap kan de gemeente in het omgevingsplan regels opnemen om demping van waardevolle sloten te beperken, zichtlijnen op lintbebouwing te behouden en historische kades te beschermen tegen ophoging. Door GIS-inpassing kunnen initiatiefnemers, ontwerpers en vergunningverleners direct zien waar welke kwaliteiten liggen.

3. Landschapsplan of landschapontwikkelingsplan

De gemeente kan een landschapsplan opstellen om op een gestructureerde manier richting te geven aan de ontwikkeling, bescherming en versterking van het landschap of buitengebied. Een landschapsplan is vergelijkbaar met een beeldkwaliteitsplan, alleen kunnen behalve beeldkwaliteit ook andere kwaliteiten van het landschap aan bod komen – denk naast cultuurhistorie ook aan natuur, recreatie, ecologie en ruimtelijke structuur. Een landschapsplan kan helpen bij vragen als: hoe zorg je voor een zachte overgang tussen een nieuwe woonwijk en open poldergebied? Waar kan de gemeente ruimte bieden aan zonnevelden en hoe zijn die landschappelijk in te passen? Hoe kan het historisch cultuurlandschap benut worden bij waterberging of voor verbetering van de biodiversiteit?

Een landschapsplan kan landschappelijke kwaliteiten borgen via:

- Heldere kernkwaliteiten per deelgebied
- Expliciete ontwikkeldoelen en -principes
- Formele integratie in het omgevingsplan en de omgevingsvisie
- Toetsing van ruimtelijke initiatieven aan de kwaliteiten.

Dit instrument vertaalt erfgoedwaarden naar concrete omgangsvormen en ontwikkelprincipes die erfgoed beschermen en ruimtelijke kwaliteit versterken. Ook kan het handvatten bieden om erfgoed af te stemmen op ruimtelijke opgaven, zoals energietransitie of klimaatadaptatie.

Hoe werkt dit in de praktijk? Stel, een gemeente heeft een open veenweidelandschap met stolpboerderijen, een oud bebouwingslint en een waardevolle dijk. De dijk is provinciaal monument en het oude bebouwingslint een gemeentelijk beschermd gezicht. In het landschapsplan kan de dijk inclusief profiel en beplanting aangeduid worden als 'landschappelijke drager'. Het zicht op het lint kan worden opgehouden met richtlijnen voor aanplant en bebouwing, met ontwerpprincipes voor nieuwe erven of paden. Zo kan een landschapsplan helpen om nieuwe ontwikkelingen te combineren met behoud van erfgoed. En is een landschapsplan bruikbaar als bouwsteen voor een omgevingsprogramma.

Een landschapsplan is meestal beleidsmatig of richtinggevend, geen wettelijk afdwingbaar instrument. Zonder doorvertaling in een omgevingsplan of andere juridische regeling kan het niet worden afgedwongen bij vergunningverlening of bezwaarprocedures. In die zin is een landschapsplan minder sterk dan een erfgoedstatus zoals een beschermd dorpsgezicht of karakteristiek of beeldbepalend gebied, die via wetgeving wel juridische bescherming biedt.

Zie voor enkele praktijkvoorbeelden de landschapsplannen van de gemeenten [Zaltbommel](#), [Zwartewaterland](#) en [Westerveld](#).

Tabel 3. Gemeentelijke gereedschapskist voor het verankeren van cultuurlandschap in beleid

Beleid	Schaalniveau	Doel en Kenmerken	Betekenis voor landschap en cultuurhistorie
Omgevingsvisie	Gemeente	Integrale, strategische visie op de fysieke leefomgeving van de gemeente voor de lange termijn.	Erfgoed en landschap maken deel uit van de omgevingskwaliteit. De visie beschrijft de hoofdlijnen van hun kwaliteiten en benoemt hoe hiermee wordt omgegaan bij toekomstige ontwikkelingen, herbestemming of woningbouw.
Omgevingsplan	Gemeente	Het juridisch bindende plan met alle regels voor de fysieke leefomgeving binnen de gemeente.	Erfgoed- en landschapswaarden kunnen in regels worden vastgelegd, bijvoorbeeld door beschermde gebieden aan te wijzen, regels over bouwvolumes of gebruiksfuncties op te nemen.
Structuurvisie landelijk gebied/ buitengebied	Gemeente	Ruimtelijke ontwikkelstrategie (vervallen met Omgevingswet).	Gebruikt voor gebiedskeuzes.
Erfgoednota	Gemeente	Vastleggen van gemeentelijke ambities en maatregelen voor behoud, benutting en bescherming van cultureel erfgoed (gebouwd, stedenbouwkundig, landschappelijk, archeologisch).	Belangrijk voor herkenning en waardering van cultuurhistorisch landschap, beschermde dorpsgezichten, monumenten en historische infrastructuur.
Nota omgevingskwaliteit	Gemeente	Uitgangspunten voor het bereiken van ruimtelijke, architectonische en landschappelijke kwaliteit bij nieuwe ontwikkelingen.	Bevordert zorgvuldige landschappelijke inpassing met respect voor historisch karakter. Stimuleert ontwerpqualität, ook in relatie tot erfgoedlocaties.
Beeldkwaliteitsplan	Gemeente	Beschrijft de gewenste beeldkwaliteit van de bebouwing en de buitenruimte en bevat toetsbare criteria. Verbindend element tussen landschap, architectuur en stedenbouw. Het plan geeft aanbevelingen en richtlijnen voor de vormgeving van bebouwing en de inrichting van de ruimte.	Per landschapstype kan worden aangegeven welke elementen of structuren behouden moeten blijven, zoals een groene corridor, zichtlijn of historisch lint. Sturing op ruimtelijke kwaliteit waaronder landschappelijke kwaliteit.
Programma voor cultureel erfgoed	Gemeente	Uitvoeringsprogramma voor het erfgoedbeleid.	Kan zich richten op alle vormen van cultureel erfgoed, waar landschap onderdeel van kan zijn.
Programma voor landschap/ buitengebied	Gemeente	Uitvoeringsprogramma voor landschap of het buitengebied. Gaat over de brede invulling van landschapsopgaven: kwaliteit, identiteit, klimaat, landbouw, recreatie.	Richt zich primair op landschappelijke kwaliteiten, en raakt vaak aan cultuurhistorische waarden zoals oude verkaveling, dijkstructuren of waterwerken. Kan gebiedsgericht zijn (zoals voor een specifiek polderlandschap) of thematisch (zoals recreatief medegebruik).

CULTUURLANDSCHAP IN GEMEENTELIJK BELEID

Beschermingsstatus en wetgeving	Taak van de gemeente	Link naar handige documenten
Kerninstrument van de Omgevingswet. Verplicht voor elke gemeente.	De gemeente stelt deze visie zelf vast, eventueel met participatie. Ze vormt het fundament voor latere planvorming, zoals het omgevingsplan.	Omgevingsvisie gemeente Den Helder
Kerninstrument van de Omgevingswet. Bevat de juridische regels. Vervangt de bestemmingsplannen en beheersverordeningen.	De gemeente stelt het omgevingsplan vast en houdt het actueel. Het plan moet voldoen aan hogere regelgeving, zoals de provinciale omgevingsverordening.	
Kaderstellend voor nieuw beleid en besluitvorming.	Vervangen door de omgevingsvisie.	
Beleidsdocument, wordt vastgesteld door de gemeenteraad. Daarna borging in de omgevingsvisie en het omgevingsplan, opstellen subsidiëringsregeling of integratie in ruimtelijke plannen.	Gemeente stelt dit beleid zelf op. Het wordt gebruikt bij vergunningverlening, handhaving en ruimtelijke ordening. Samenhang met het omgevingsplan is vereist.	Erfgoednota van Medemblik
Beleidsregel, dient als beoordelingskader of inspiratiebron bij vergunningaanvragen.	Gemeente stelt de nota vast. Wordt gebruikt door ontwerpers, ontwikkelaars, bewoners en gemeentelijke adviseurs en vergunningverleners bij planvorming.	Koersdocument gemeente Hollands Kroon
Beleidsdocument, dient als toetsingskader bij bouw- en sloopaanvragen.	Gemeente stelt dit beleid zelf op, of laat dit opstellen door de initiatiefnemer. Het wordt gebruikt bij vergunningverlening, handhaving en ruimtelijke ordening. Samenhang met de nota omgevingskwaliteit is vereist.	BKP Westfriese Omringdijk
Kerninstrument van de Omgevingswet (art. 3.9). Dient om de ambities uit de omgevingsvisie uit te werken. Bescherming via regels in het omgevingsplan.	Thematisch uitvoerings-beleidsinstrument. Zelfbindend voor de gemeente. Geen verplicht instrument.	
Kerninstrument van de Omgevingswet. Kan het juridisch bindende omgevingsplan onderbouwen en de landschapsdoelen uit de omgevingsvisie concretiseren.	Gemeente stelt dit programma op om landschapsambities uit de omgevingsvisie te vertalen naar uitvoerbare maatregelen. Kan de basis zijn voor participatie, subsidies of ontwerpprincipes.	

Onder andere de energietransitie en verstedelijking zetten het cultuurlandschap onder druk, zoals hier in Spaarnwoude. Tegelijkertijd biedt het cultuurlandschap kansen voor opgaven als klimaatadaptatie, biodiversiteit en leefkwaliteit. Foto: Dohine van Hoogstraten.

4. Beschermd Landschap in gemeentelijk beleid

Het Beschermd Landschap (BL, voorheen Beschermd Provinciaal Landschap BPL) bevat kernkwaliteiten die behouden moeten blijven. Gemeenten zijn verantwoordelijk voor de doorwerking hiervan in het omgevingsplan.

Beschermd Landschap in het omgevingsplan

Gemeenten moeten het provinciale BL-beschermingsregime verwerken in het omgevingsplan en erop toezien dat de kernkwaliteiten niet worden aangetast. Het staat gemeenten vrij hoe ze dat handen en voeten geven. Ze kunnen thema's of gebieden aanwijzen en daaraan regels koppelen voor verschillende activiteiten, zoals dempen of egaliseren.

Een thema wordt meestal ingezet voor het hele gemeentelijk grondgebied. Regels voor het beschermen van landschap of landschappelijke kwaliteiten kunnen onder bijvoorbeeld het thema 'waardevol landschap', 'cultureel erfgoed' of 'natuur' vallen. Voor zo'n thema formuleert de gemeente doelen en regels voor de verschillende activiteiten.

Een gemeente kan er ook voor kiezen om regels te koppelen aan een gebied, dit zijn meestal deelgebieden binnen de gemeentegrenzen. Hierbij worden verschillende gebiedstypes onderscheiden, bijvoorbeeld 'buitengebied' of 'historische binnenstad'. De locatie van zo'n deelgebied wordt vastgesteld in het omgevingsplan en voorzien van doelen, zoals 'het behoud van het waardevolle karakter van het gebied'. Op basis daarvan kan de gemeente regels opstellen voor de verschillende toegestane activiteiten in het gebied.

Elke gemeente is vrij om de regels voor de activiteiten te koppelen aan een thema of aan een gebied. Het ligt voor de hand om de locaties van de BL-gebieden op te nemen in het omgevingsplan als (werkings)gebied (zie de link naar de exacte begrenzings van de BL-gebieden in tabel 2). Het BL-gebied mag onderdeel zijn van een groter werkingsgebied met een andere naam, zoals 'buitengebied' of 'cultuurlandschap', zolang de kernkarakteristieken van het BL maar beschermd zijn.

Aan de gebieden koppelt de gemeente doelen, bijvoorbeeld: behoud en beschermen van de kernkwaliteiten. Voor activiteiten activeert de gemeente vervolgens regels zoals een vergunningplicht, in dit geval bijvoorbeeld een vergunningplicht voor het dempen van waterstructuren of egaliseren van oud microreliëf.

Omgevingsplan zonder regels voor het Beschermd Landschap

Is een Beschermd Landschap (BL) niet geborgd in gemeentelijk beleid en past het initiatief binnen de regels van het omgevingsplan (omgevingsplanactiviteit, Opa)? Bij ontwikkelingen die direct zijn toegestaan op grond van een omgevingsplan kan dan niet getoetst worden aan het BL. Pas bij een ontwikkeling die niet past binnen het omgevingsplan ontstaat de verplichting te voldoen aan de provinciale omgevingsverordening, en dus aan de regels voor het BL.

Wat als een initiatief niet voldoet aan het omgevingsplan en het omgevingsplan daarvoor wordt gewijzigd (buitenplanse omgevingsactiviteit, Bopa), maar het BL daar niet in is meegenomen? Bij wijziging of afwijking van het omgevingsplan gelden de instructieregels van de provincie voor het BL. Tegen een ontwerp-planwijziging of afwijking die niet voldoet aan de regels voor het BL kan – onder meer door de provincie – een zienswijze worden ingediend. Stelt de gemeente het plan vervolgens ongewijzigd vast, dan kunnen belanghebbenden, waaronder de provincie, beroep instellen. Nadat het plan formele rechtskracht heeft gekregen, moeten vergunningen die binnen dat plan passen worden verleend. Gemeenten kunnen dan niet meer toetsen aan de regels behorende bij het BL.

5. Conclusie

Het cultuurlandschap is geen statisch gegeven, maar een dynamisch systeem met diepe wortels in onze cultuurgeschiedenis. Het is de drager van onze ruimtelijke kwaliteit.

Gemeenten spelen een cruciale rol in de bescherming, ontwikkeling en beleefbaarheid van het cultuurlandschap. Door landschappelijke waarden bewust en tijdig mee te nemen in het gemeentelijk beleid, geeft de gemeente richting aan kwaliteit, identiteit en duurzaamheid. Deze handreiking biedt daarvoor een basis –voor maatwerk zijn er regionale partners en kennisinstellingen die je verder kunnen ondersteunen.

Meer weten of behoefte aan nadere toelichting? Neem contact op met het Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland of raadpleeg de kennisbank via: steunpuntcultureelerfgoednh.nl

Colofon

Deze handreiking is gemaakt door het Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland.

Tekst

Lisa Timmerman
Kim Zweerink

Eindredactie

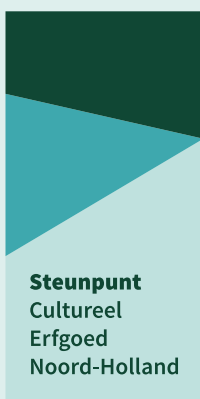
Maarten Ettema | MettTaal

Vormgeving

Studio PeetR | Peter Koomen

Voor het schrijven van deze handreiking organiseerde het Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland een aantal werksessies. Dank aan provincie Noord-Holland en de BUCH-gemeenten voor het meedenken. Dank in het bijzonder aan Birte Querl, Reinier Mees, Jeroen Zomer, Ronald Dekker en Ceciel Nyst voor het meelesen en hun bijdrage aan deze handreiking.

December 2025

Emmastraat 111
1814 DP Alkmaar
T 072 5204459
E info@steunpunterfgoednh.nl
W www.steunpunterfgoednh.nl